

Kulturellt slitage

Orvar Löfgren

Etnologiska institutionen, Lunds universitet

*Paper från ACSIS nationella forskarkonferens för kulturstudier, Norrköping 13–15 juni 2005.
Konferensrapport publicerad elektroniskt på www.ep.liu.se/ecp/015/. © Författaren.*

Abstract

During the last decades cultural analysis have focused a lot on processes of culture in the making, on the move. The production of newness has been a central theme.

This paper explores the rather neglected study of cultural ageing, the everyday microphysics of cultural wear and tear. The starting point is a visit to an old decaying farm house, where all kinds of physical and biological processes slowly are turning the building into a ruin. Ruins like this one tend to be very culturally productive. There is a fascination of decay that runs through Western history – in changing forms. Often it is filtered through romantic feelings of nostalgia and loss, but there are also more mixed feelings that settings like these may produce. But a site like this old farm could also be used to explore the micro-processes of ageing. For a natural scientist this is simply a laboratory where a number of transformations can be observed. What would happen if we borrowed from this rich terminology to explore forces of cultural ageing and explored questions of cultural corrosion, erosion or crystallization? Can a cultural phenomena, an object, an idea, a routine or a symbol fade, rot, collapse?

Cultural wear and tear varies in speed and scope. How is it that I all of a sudden view a theoretical concept, a shirt or the family car with different eyes? All of a sudden it emerges as something unfashionable or tacky, something you are ready to discard, to get rid off. Most cultural phenomena have a life cycle that makes them fade, lose their attraction or usefulness, or turn tacky, the striking thing is only that the rhythm or tempo of such cycles vary a lot. Some phenomena age very rapidly, others hardly at all.

The paper argues that our use of metaphors and concepts of cultural ageing often are fetched from the material world or the arenas of fashion and that this limits our understanding of the complexities of cultural wear and tear.

Även publicerat i *Rig* 2005:3.

Kulturellt slitage

Om sommaren tar jag en sväng från den överbefolkade Bohuskusten till ett ödetorp i inlandsskogarna i Lur. Här återbesöker jag sedan ett trettiotal år ett landskap som präglas av långsam förbuskning och förfall. Varje gång kan jag notera vinterns ihärdiga arbete med ödetorpet med hjälp av vatten, vind, sol, växtlighet och småkryp. Bräderna ruttnar, träet spricker, taket sjunker in. Spikarna arbetar sig ut ur plankornas grepp och står plötsligt fritt exponerade tills de blir så rostsköra att de också försvinner. Gräs och tallplantor arbetar sig in i gliporna. Mossor och lavar skapar nya färgsammansättningar och ytstrukturer. Tegelpannorna vittrar. Växlingarna mellan värme och kyla, fukt och torra snabbar på nedbrytningen.

Inomhus bleknar gardenerna och blir allt skörare, tapeterna får fuktrosor och släpper sakta taget i väggen. Takfärgen blir till små fragment som singlar ner mot golvet, där tidningar och böcker oändligt långsamt återgår till att vara cellulosaamassa. Tomflaskornas glas mjölkfärgas, medan kavajkostymerna i garderoben möglar.

Spannen utanför dörren blir rostbrun, plåten förtärs, blir först lövtunn och försvinner så spärlost, bit för bit, snart är det bara hanken kvar. Tyngdlagen styr tingens sista resa, obevek-

ligt dras de in i marken, gräset, jorden. Av den gamla mopeden svajar nu bara styret över gräsdjungeln, som en drunknandes arm.

Det myllrar av aktiviteter i detta stillastående landskap, ett oavbrutet förvandlingsnummer, där somligt blir till nya former och material eller glider in i omgivningen. Här blir den långsamma nedbrytningen tydlig just genom att det går ett år mellan varje inspektion. Samtidigt skapas nya ordningar och oordningar. För besökaren blir det allt mer oklart var gränserna mellan det sparade och det slängda går. Samlingarna av bruksting inne i stugan ser efter hand likadana ut som skräphögarna ute i lidret och bakom vedboden. Vad är mänskligt slitage och vad är naturens nedbrytning?

Ödetorpet hämtar sin laddning i sammanflätningen mellan tingens och invånarnas liv. Uppe på vinden ligger gamla självdeklarationer, bröllopsfoton och begravningskort, men de är som om de tar smak av förfallets melankoli. Både levnadsöden och hus som ruinlandskap. ”Diversearbetare” står det på deklaraionsblanketterna uppe på vinden, ifyllda innan siste hemmasonen flyttade bort till ålderdomshemmet i kyrkbyn.

Nedbrytning

Ett ödetorp kan användas till mycket. Det i Lur blev en av utgångspunkterna för en workshop i Lund i december 2004. Under flera år hade några av oss arbetat med studier kring den nya ekonomin och dess besatthet av flexibilitet, snabbhet, innovation och ”crossovers” (se Löfgren & Willim 2005). Det fanns anledning att fundera över hur den tidsanda som tog gestalt här även påverkade våra forskningsintressen. Vilka analytiska vägar kändes hårt upptrampade och vilka hade hunnit växa igen eller var oprövade? Vi bad vi ett tjugotal kulturforskare fundera över vilka kulturella processer de såg som över- eller underexploaterade och ålade dem samtidigt uppfinna en ny process eller återvinna en bortglömd. Resultatet kommer så småningom att bli ett temanummer i *Ethnologia Europaea* (2005:1–2), kring okända och bortglömda kulturella processer, men redan nu kan några linjer skönjas.

Vid seminariet stod det klart att till de vältrampade stigarna hör intresset för formeringsprocesser, alla de sätt på vilka kulturella fenomen, från tankefigurer till identiteter, ombildas och nybildas – ständigt i rörelse framåt. Här handlar det mycket om flöden, flexibilitet och fluktuationer. Lägg till detta ett stort intresse för hur nya kulturella kombinationer, sammansättningar och hybrider uppstår, inte minst i ett fokus på överskridandets former (som i alla sammansättningar med prefixet trans-). Därutöver noterades vårt flitiga bruk av teatermetaforer, med bruk av begrepp som performans, dramaturgi, scenografi och koreografi. Sociologen Elisabeth Shove har påpekat att kulturstudiet under senare år haft en stark fokusering på ”the explicit, the visible and the dramatic” (Shove, 2004:1).

Bland de mer bortglömda processerna nämndes inte minst de som skapar stabilitet, kontinuitet och rutin. De processer som måste vara i oupphörligt arbete för att det vi tror är status quo ska upprätthållas. Ett annat underutvecklat fält var nybildningens, innovationens och modets bortvända ansikte: den kulturella förslitningen. Det är detta tema jag med ödetorpets hjälp vill diskutera i det följande.

Förfallets sötma och försvinnandets melankoli

Konstnären och författaren Lars Lerin har i flera böcker behandlat övergivna trakter som dem i Lurs socken. I ”Här slutar allmän väg” från 1989 reser han mellan ödetorpen och utmarksbyarna i Värmland. Tonen är vemodig i både bild och text. Ortnamnen blir till besvärjelser: *Vantmossen, Dytjärnen, Korrahålet, Fräkenflyet, Gumhöjden*. I hans beskrivningar blir tingen melankoliska aktörer: redskapen blommar av rost, människogräset slokar, stenarna i röset minns knappt värmen från de händer som staplat dem, medan ladan lägger varje vinters tyngd på minnet. Här ett fragment av en brevlåda, där resterna av en tumvante, inomhus tiger orgeln, uttrampad och solblekt. Murstockar står som de sista trotsiga utropstecknen. Här flätas de

åldrande tingen och de få kvarlevande människorna ihop till en tapper, men undergångsdomd motståndsrörelse. Granmörkret närmar sig obevekligt.

Samma tonläge hittar man i historikern Peter Englunds betraktelse över ödetorpens trädgårdar:

Det är melankoliskt att stöta på dessa i högsta grad levande rester av något sedan länge dött. Syrenerna, äppelträden och pionerna inne i skogsskuggan liknar kolonistörer, en gång anlända från en främmande kontinent, unga, starka och fyllda av förväntningar, men nu ensamma och åldrade, sedan länge bortglömda av moderlandet, spillror av något som troddes bli, men som troget strävar vidare trots att hoppet om undsättning sedan länge är ute... (Englund, 2003:233).

Mina utflykter i Lurs skogar skapar samma slags sommarmelankoli. Eller är det snarare så att jag tar med mig denna melankoli ut i skogen i sökandet efter rätt resonansbotten? Klart är i alla fall att en resa dit in osvikligt skapar en annan sinnesstämning. Stillheten tränger sig på, öronbedövande. Platsen väntar på mig, beredd att iscensätta stämningar och känslolägen som inte får plats i det myllrande badlivet ute vid kusten. Allt är med till att bygga upp denna bitterljuvhet, när nostalgi blandas med melankoli: hötorkarnas entoniga summande, vinden i trädtopparna, doften av gammalt hö, växlingarna mellan skarpaste solljus och fuktiga skuggor. Spetsar man öronen kan man nästan höra hur de gamla ladorna faller samman i tystnaden. Här i Lur känns det ofta högt i tak samtidigt som skogen plötsligt kan bli klaustrofobisk. Generat försöker jag skaka av mig gråtmildheten som hela tiden tränger sig på. Men landskapet går inte bara att ruska av sig. Vad är det som händer på stigarna i Lur? Här återskapas en sinnesstämning som färgar in miljön, förstärker och förtydligar. Den blir det filter genom vilken världen upplevs. Det skapas en växelverkan här, där landskapet hjälper sinnesstämningen på traven och som tack får sitt melankoliska läge förstärkt genom stämningens filter, som ger speciell färg, form och ton åt allt.

Jag kan känna igen romantikens ruinkult i dessa cykelturer, som får karaktären av en resa i lämningarna av 1950-talets levande landsbygd. Det är avsaknaden och frånvaron jag ser, inte allt annat. Igenväxta åkrar, en övergiven skola, ett nedlagt sågbruk och överallt tomma vagnslider. Det har efterhand utbildats en hel genre för gestaltningen av förfallna landskap. I "På diktens vägar" skriver Tom Hedlund:

Just den försvinnande texten i landskapet kan vara oerhört suggestiv: ödegårdar, igenvuxna odlingslotter, övergivna banvallar, tömda industribyggnader. Det som berövats sin praktiska funktion kan få nya funktioner som meddelanden från det förflutna och som stämmningsinslag av stor täthet i nuet (Hedlund, 1998:16).

Men det slående i skildringar av landskap som dessa är naturligtvis att de *inte* är meddelanden från det förflutna utan ytterst samtidiga projektionsytor. Men vad är det som projiceras in och blir suggestivt eller skapar "stor täthet"? Fascinationen inför förfallet har sina konjunkturer och omladdningar, men det är slående hur stark ruinkultens attraktionskraft är. Åldrande byggnader och slitna ting skapar ett emotionellt fält för fantasier, projektioner och speglingar.

I 1800-talets unga Amerika klagade både besökare och samtida intellektuella över den akuta bristen på ruiner. Engelsmannen John Ruskins klagomål "I could not even for a couple of months live in a country so miserable not to possess castles", delades av många. För romantikens konstnärer var ruinen en viktig resurs (se diskussionen i Löfgren, 1999:82 ff).

Som fantasifäste har ruinkulten en lång historia, som visar oss hur slitaget kan laddas med mycket olika stämningar. Inför den förfallna byggnaden kan somliga gripas av en diffus skuldkänsla, i sin övergivenhet stirrar den anklagande på betraktaren, andra kan låta tanken vila i dess skenbara fasthet och trygghet. Ruinen lockar fantasin bakåt i tiden, spårelement till

det förflutna, men kan även rikta tankarna framåt, i förfallet kan vi ana vår eget samhälles framtida åldrande.

De materiella lämningarna ges hela tiden moraliska och emotionella laddningar. I Lerins akvareller ställs olika kartlandskap mot varandra. Han målar av ekonomiska kartan, med dess streckade ägolinjer, husfyrkanter och väggrutnät, bilder av ett fastfruset, ödsligt landskap. I andra kartbilder myllrar det av liv. Han avbildar detaljrikt fuktiga tapetväggar. De framträder som mystiska kartor över främmande kontinenter och expanderande riken. Han skildrar flaggande tak där färgsprickorna ständigt bildar nya mönster: detta är ödetorpens föränderliga landskap.

Lerins böcker får mig att minnas folklivsforskarlivet under den tid då det främst var en ständig räddningsaktion. Disciplinen växte fram som ett förfallets vetenskap, ständigt i arbete för att rädda rester, stanna upp nedbrytning, dokumentera det som snart skulle vara borta. Samma förfallets sötna kunde gripa forskarna som känslan i Lurs skogar eller på Lerins värmländska vägar.

Denna bitterljuva melankoli rymde nostalgin inför det gamla, laddade det med föreställningar om vishet, stolthet, överlevnadskraft och åldrandets skönhet, patinan. Allt som så uppenbart saknades i det som bara var nytt och snarare för ytligt, dagslände betonat eller oprövat. Sorgen inför det försvinnande var en del av det modernas dialektik, nostalgi och framtidsoptimism utgjorde en energigivande polaritet, samtidigt som det skedde ett systematiskt bortväljande av kulturella lämningar som inte var intressanta (jfr. diskussionen i Jönsson & Svensson, 2005).

Ruinmelankolin är efterhand en ganska sliten och förutsägbar genre, men det finns helt andra laddningar, som till exempel Robert Willims diskussion av "Industrial cool" i detta nummer visar. Bland min generation av etnologer är det slående ofta det halvgamla som fascinerar, det ännu icke K-märkta. Ursprungligen är det kanske en del av ett fyrtiotalisternas generationsuppror gentemot venerationen inför det riktigt gamla. Men här finns även en postmodern laddning, det halvgamla som en ironisk potential, ett slags kulturanalytiskt kitsch. Det är en genre som inte minst odlas i tv-serierna och böckerna kring det halvgamla Sverige, K-märkta cigarettautomater, minigolfbanor, motell eller damfriseringsalonger.

När Douglas Coupland skildrar den rotlösa generation X i sin roman från 1991 personifieras vilsheten av ett gäng i trettioårsåldern, som bor i utkanten av Palm Springs. Andy, Claire och Dag ägnar sig åt en ruinkult som de kallar "historical slumming". De besöker gamla slitna miljöer som luktar 1950- och 60-tal, åldrande grillrestauranger, industrikyrkogårdar eller museala bensinstationer, och låter dem bilda ramen kring fantasier om hur livet var då. De skapar tidsmaskiner genom att frambesvärja dofter och smaker.

I alla dessa kulturella projektioner flätas de materiella lämningarna samman med föreställningar om det liv som har levt här eller som kunde levas nu. Ibland smittar det materiella slitaget av sig på människolivet. I en pågående studie av den skånska avfolkningsorten Lövestad har Ann-Mari Winberg (u å) visat hur föreställningarna om den döende hålan har fångat betraktare efter betraktare. På 1970-talet kommer en kulturgeograf till det lilla stations-samhället för att skriva en seminarieuppsats i serien "Stagnerande tätorter" om avfolkningsproblematiken:

Redan en hastig blick på bebyggelsen i Lövestad ger ett intryck av likgiltighet, förfall och tillbakagång i samhället. Den bild som dröjer sig kvar i minnet efter ett besök i Lövestad är gamla och slitna hus, flagnade färger och tomma affärsfönster. Till husen hör trädgårdar med halvt förvildade blomsterrabatter. Det verkar som om man tyckte att det inte tjänar något till att lägga ned ansträngande arbete på husen och jorden. Trots att de få nya villorna med välskötta gräsmattor och välansade rosenbuskar avviker välgörande från detta, förmår de ej ändra intrycket av ett samhälle, som gått i pension.

Han är bara en i raden för vilka detta lilla stationssamhälle blivit en arena för att skildra landsbygdens stagnation och svårmod, instängdhet och oföretagsamhet. Både poeter och filmare har skildrat Lövestad. Dess förfallna bostadshus, igenvuxna trädgårdar, slitna trätofflor eller smutsgrå landskap har blivit viktig rekvisita i berättelsen om människor på efterkälken, i utförsbacken. Den tröga leran finns i blodomloppet, bybornas världsbild är förbuskad, deras traditioner utslitna.

Fascination inför nedbrytningen är alltid ett minerat område, där förvandlingen kan laddas både positivt och negativt, i spänningen mellan mognad och förfall. Det är processer som suger åt sig känslöstämningar och övertoner. I den sötaktiga doften av förruttnelse finns även, som vi sett, en bitterljuv smak av nostalgi. (jfr. diskussionen i Fredriksson, 1996). Men vid sidan av både den romantiska melankolin och den postmoderna nostalgin finns det andra reaktionsmönster.

Sprickorna, gliporna och slitaget kan även skapa handlingslust, vår egen livskraft aktiveras. För en kort sekund kan dagdrömmen fara genom huvudet ute vid ödetorpet. Borde man inte hämta verktygslådan och rusta upp en sådan här kåk, befria ängen från sly och så flytta ut hit för att om morgonen sitta med kaffemuggen i handen, känna solvärmens i stentrappan och glädjas åt tystnaden?

För barnet är det förfallna landskapet eller byggnaden en invitation, en befriande röra som öppnar stora möjligheter. De nollzoner eller *terrain vague* som finns som utkantslandskap och skräpiga mellanrum hör till de platser där just oordningen skapar öppenhet. De kan ha en magisk attraktionskraft.

Jonas Frykman (Frykman & Gilje, 2003) har ställt frågan vad det är som gör vissa miljöer kulturellt kreativa. Ödetorpet är helt klart en sådan miljö. Här kan det vara högt i tak, öppna vidder, fria associationsbanor och en inbjudande oordning, som skapar ett spänningsfält mellan det vilande och det potentiella.

Nedbrytningens tekniker

En sommar tog jag med mig en amerikansk arkeolog ut till ödetorpet. Hon sysslade främst med att gräva fram gamla maya-städer och när hon klev runt i gräset och vände och vred på tingen var hon på analytisk hemmaplan. Hon kunde raskt identifiera en hel arsenal av fysikaliska och biologiska nedbrytningsprocesser: *oxidering, osmos, petrifiering, erosion, dehydrering, implosion, förkalkning, perkulering, kristallisering...*

Det kändes befriande att höra henne tala om nedbrytning i naturvetenskapliga termer, inte som förfall, utan som en ständig omvandling och förnyelse. Den kulturanalytiska begreppsapparaten för slitage och åldrande ter sig i denna jämförelse torftig och förutsägbar. Jag kan inte låta bli att leka med tanken på metaforiska översättningar. Kan kulturella fenomen erodera, oxidera, förenas i osmos eller amalgamerar? Hur går kulturell förbuskning till, hur murknar fenomen så att de plötsligt faller samman, ger upp? Och vilka skulle i så fall de kulturella motsvarigheterna vara till ödetorpets myller av förvandlingsformer, vilka krafter motsvarar väder, vatten och vindens bearbetning?

Som kulturforskare har vi ständigt lånat in begrepp från andra fält: lingvistik, medicin, fysik, musik, ekologi. I varje sådan överföring ligger naturligtvis en risk för att vi får med oss bestämda övertoner. Det är inlån som både kan öppna och begränsa perspektiv, men det får inte hindra oss från att smaka på orden.

Junkspace

Kulturellt slitage och nedbrytning kan variera i hastighet och omfattning. Vad är det som gör att jag en vacker dag ser på ett vetenskapligt begrepp, en tröja eller familjebilen med nya ögon? Plötsligt framträder det som något urmodigt eller slängfärdigt.

Det är uppenbart att våra sinnen både spårar och värderar slitage med hjälp av kulturella laddningar. Handen känner av slitspårerna, smaken registrerar det skämnda, ögat noterar det bleknande. Bland loppisförsäljare vet man att det som människor främst ryggar för är lukten av unken gammalhet.

De flesta kulturella fenomen har en livscykel som innebär att de förbleknar, mister sin lyskraft eller användbarhet, det slående är bara att tempot i denna process varierar starkt. Somliga begrepp, förhållningssätt eller ting utsätts för mycket snabbt kulturellt slitage. Töntifieringskraften är oberäknelig.

I varukonsumtionens värld blir nedbrytningen i ett sådant perspektiv till en ständigt lurande fara. Mitt i allt det skinande nya bidar den sin tid. Första repen i bilen, en fläck på skjortan: blixtnsnabbt sker förvandlingen från det perfekt nya till det begagnade.

Jag vandrar runt i det nyöppnade jättelika köpcentret Field's, ute i Örestaden öster om Köpenhamn. Allt är gnistrande nytt, målningen kritvit, stålet blänker, golven skiner. Det är nästan så man saktar stegen och begränsar handrörelserna för att inte störa denna perfektion. Tanken och handen slinter inför den blankpolerade perfektionen. Samtidigt kan jag inte låta bli att tänka på vad arkitektgurun Rem Koolhaas (2003) skrivit om "junkspace". Han talar om varje varuhuschefs mardröm. Vad är det som gör att somliga anläggningar åldras över en natt? Plötsligt gapar parkeringsplatserna tomma, bokstäver trillar ner från skyltar, det börjar droppa vatten från klimatanläggningen och gro mossor på väggarna bakom kundtjänsten. Det nyaste nya blir det mest bräckliga, helt oskyddat för tidens tand? Det behövs bara en repa i lacken.

Konsumtionen av det nya kräver för det mesta att det gamla kan fås att lämna arenan, retirera till garderobsskåp, vindar eller sopstationer eller ta på sig en second hand-roll. För marknadsförare och produktutvecklare har detta alltid varit ett viktigt tema. Kan man bygga in det obsoleta i en ny produkt, kan man påskynda kulturellt slitage? Årets modell måste göra förra årets modell hopplöst omodern. Med kapitalismens förnyelselogik har både designers och marknadsförare lagt ner stor kraft på att tänka i termer av vad man kallade "planned obsolescence". Begreppet utvecklades i den amerikanska bilindustrin på 1920-talet och flyttades så vidare till andra varugrupper (se diskussionen i Arvastson, 2004, Löfgren, 2003 och Mattsson 2004), men det intressanta är att somliga objekt visade sig svåra att anpassa till detta tänkande.

Nybildning kräver oavbruten kulturell nedbrytning. Detta blir som en slags nyhetens "burnout", i samma ögonblick som den stolt flamlar upp, överglänser andra med sitt flotta sken, sin attraktiva värme så förtärs den inifrån. Inte för inte kommer ordet konsumtion från latinets förtära, förgöra. Denna dubbla kulturella process är värd att fundera vidare på.

Mental förslitning

Men metaforiken kring "burnout" påminner oss även om i vilken hög grad vi utnyttjar metaforiska överflyttningar från materiella till mentala tillstånd. Diskussionerna om kulturellt slitage hämtar framförallt sina verktyg från tingens och modets värld, som till exempel i de två pionjärarbeten, Igor Kopytoffs (1988) diskussioner om tingens livshistoria och Michael Thompsons *Rubbish Theory* (1979). I vardagsspråket har vi samma inlån av fysikaliska och biologiska förlopp. Själva begreppet utbränd är ett bra exempel på en sådan översättning.

Bläddrar man i excerpterna på Svenska Akademiens ordboksredaktion i Lund kan man konstatera att det länge var bara stekpannor, gruvor, städer och andra handfasta ting som blev utbrända. Först under 1800-talet börjar verbet användas i mer metaforisk form: elden som lågat i ögat blir till en utbränd glöd (1835), elden i själen slocknar, men då och då flyger en gnista ur den utbrända härden (1843), det förekommer utbrända hjärtan och sinnestillstånd. Det är romantikernas översättning.

En mer epidemisk spridning får ordet under 1880- och 1890-talen och då som ett tillstånd främst hos konstnärer och intellektuella. "Han är utbränd utan att dock någonsin hafva brunnit

för något annat än sig själv”, skriver August Gödecke 1883. Strindberg talar om utbrända hjärnor och utbränt blod 1885 och 1886. Levertin beskriver sig som ”en gammal utbränd herre, som har sin framtid bakom sig” eller rätt och slätt som ”en gammal trött och utbränd jude” (1899). Vem som helst kunde inte bli utbränd, det fanns en heroisk klang av maskulin genialitet i detta: man hade givit så mycket av sin skapande kraft.

Så glider begreppet ut ur bruk för att återvända hundra år senare från USA och då som en översättning för symptombeskrivningen ”burnout”, först bland artister som ”brände ljuset i bägge ändrar” och så till andra utsatta yrken. I Göteborgs-Posten förklaras 1983 att det nya ordet handlar om att ”långvarig känslomässig överbelastning kan leda till emotionell kortslutning”. Två år senare skriver Svenska Dagbladet: ”Utbrändhet är namnet på den psykiska trötthet och leda som är vanlig bland lärare, socialarbetare och sjukvårdspersonal, som först nyligen fått ett svenskt namn.” Så ny var alltså inte etiketten, men det kan vara värt att fundera på skillnaden mellan att vara utbränd (manlig) författare på 1880-talet och utbränt vårdbiträde på 1980-talet.

Under de senaste två decennierna har ordet i sin nygamla mening fått en närmast epidemisk spridning, som en bred och vag etikett för stress-, utmattnings- och depressionssymptom. Läkare ålades efter hand att undvika ordet i sina symptombeskrivningar, inte minst därför att metaforen skildrade ett tillstånd utan återvändo. Men både i medier och människors vardag levde det vidare (jfr. Lundén, 2004). Dess attraktion handlade inte minst om dess metaforiska kraft. För det första blev det en kortslutningsmetafor: ”Jag har varit utsatt för mental och fysisk överbelastning, hela mitt system har blivit överhettat och så kollapsade det.” För det andra är det ett begrepp som inför ett aktivt och handlingskraftigt subjekt. ”Jag har varit eld och lågor, brunnit för mitt jobb, men nu betalar jag ett orättvist högt pris för detta starka och positiva engagemang.” Det intressanta är hur begreppet fick en strukturerande kraft som kom att organisera kroppsliga och själsliga symptom och erfarenheter på andra sätt än ord som depression, leda eller trötthet (se vidare diskussionen i Löfgren och Palm u.å.).

Det är sådana översättningsresor, där vi hämtar begrepp från tingens eller kroppens värld, vi har anledning att fundera över. Vad menar vi när vi påstår att en symbol töms på mening, en utsaga blir en sliten fras, en bild bleknar, en ritual blir till en mekanisk rutin eller att ett teoretiskt resonemang känns trött? Här känns vår kulturanalytiska begreppsapparat både valhänt och torftig, vilket skapar möjligheter för begreppsutveckling.

Friställning

Vi kommer alltid att leva i metaforernas värld när vi diskuterar kulturellt slitage, liksom det är svårt att komma undan de moraliska laddningarna som finns i olika perspektiv.

Vilka former för åldrande är hotfulla, trygga eller lovande? Våra reaktioner inför slitage och nedbrytning är växlande. Somligt blir inbjudande i sin ingroddhet eller inboddhet. Åldrande kan handla om personliggörande, en trygg rutinisering, där det dagliga användandet ristar upp handlingsmönster och upptrampade stigar. Åldrandet kan vara vilsamt, ett sätt att stiga ur tävlingen om nyast, bäst och snabbast. I andra situationer kan samma slitspår väcka obehag.

Kanske kan det därför vara anledning att sluta med en påminnelse om vikten av att utföra ständiga mentala vindsröjningar, i en tid som är besatt av kulturarvdiskussioner, både på vetenskapens och marknadens arenor kan det vara befriande att se förfall som friställning. I en studie från Galicien, ”The need for a decaying past”, har Alfredo Gonzáles-Ruibal diskuterat den likgiltighet inför gamla bostadshus han menar sig ha mött ute i byarna. Hemvändande emigranter bygger gärna sitt nya hem eller en semesterbostad på den gamla tomten, men de gamla stenhusen rivs eller används som fundament för nya moderna byggnader i en uppsjö av stilar. Vad är det som gör att traditionella byggnadsmiljöer som prisats för sina arkitektoniska värden blir ointressanta? Där stadsplanerare och arkitekter nu ser en nybyggnation som de

beskriver i termer av vulgarisering och förflackning, ser de hemvändande galicierna sin triumf över en historia som för dem bara påminner om förtryck och armod, konstaterar författaren (2005:135) Att bokstavligen bygga på ruinerna av det gamla blir en viktig symbolhandling.

Inför ödetorpet kan man istället för melankoli gripas av en stilla lycka. Tack och lov att folk kunnat bryta upp från denna plats och att rucklet aldrig hann bli K-märkt. Kulturgeografen J.B. Jackson (1994) har pekat på en amerikansk glädje just inför uppbrottet, omstarten och möjligheten att få överge och glömma ruinerna. "The old shack" har inte samma vemodiga klang som "det gamla ödetorpet". Att överge, slänga, vraka och välja bort är en både central och nödvändig kulturell aktivitet, som vi har all anledning att värna om.

Noter

1. Ett stort tack till Gösta Arvastson, Billy Ehn, Jonas Frykman och Lars-Eric Jönsson för konstruktiv kritik av tidigare versioner av denna text.

Referenser

- Arvastson, Gösta 2004: Slutet på banan. Kulturmöten i bilarnas århundrade. Lund: Symposium.
- Coupland, Douglas 1991: *Generation X. Tales for an Accelerated Culture*. New York: St. Martin's Press.
- Englund, Peter 2003: Tystnadens historia och andra essäer. Stockholm: Atlantis.
- Fredriksson, Cecilia 1996: "Loppmarknader och ruiner Om loppmarknadens estetik" I: Valeri, Renée & Nordström, Ingrid (red.) *Tycke och Smak. Sju etnologer om estetik*. Carlsson Bokförlag.
- Frykman, Jonas & Gilje, Nils 2003: *Being There. New Perspectives in the Phenomenology and the Analysis of Culture*. Lund: Historiska media.
- González-Ruibal, Alfredo 2005: "The need for a deacying past: An archeology of oblivion in contemporary Galicia (NW Spain)". *Home Cultures*, vol 2:2 (July 2005): 129–152.
- Hedlund, Tom 1988. *På diktens vägar genom Sverige*. Stockholm: Ordfront.
- Jackson, John Brinkerhoff 1994: *A Sense of Place, a Sense of Time*. New Haven: Yale University Press.
- Jönsson, Lars-Erik och Svensson, Birgitta (red) 2005: *I industrisamhällets skugga. Om problematiska kulturarv*. Stockholm: Carlssons.
- Koolhaas, Rem 2003: "Junkspace. The Debris of Modernization". I Chuihua Judy Chung, Jeffrey Inaba, Rem Koolhaas & Sze Tsung Leon, *Harvard Design School Guide to Shopping*. New York: Taschen, s. 408–421.
- Kopytoff, Igor 1988: "The Cultural Biography of Things: Commodities in Cultural Perspective". I: Arjun Appadurai (red.), *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge: Cambridge UP, s. 64–94.
- Lerin, Lars 1989: *Här slutar allmän väg*. Hagfors: Syntryck.
- Lundén, Mia Marie 2004: "När kvinnor tar slut och män går in i väggen. Hur utbrändhet presenteras i medierna". *Kulturella perspektiv*, 2004:4:21–32.
- Löfgren, Orvar 1999: *On Holiday. A History of Vacationing*. University of California Press.
- Löfgren, Orvar 2003: "Förra årets modell. Catwalking och cool-hunting". *Kulturella perspektiv*, 2003:2:2–13.
- Löfgren & Palm u.å. "Att kraschlanda i sjukskrivning". Under utgivning i Bodil Jönsson och Orvar Löfgren (red), *I sjukskrivningens landskap*.
- Löfgren, Orvar & Willim, Robert 2005: *Magic, Culture and the New Economy*. Oxford: Berg.
- Mattson, Helena 2004: Arkitektur och konsumtion. Reyner Banham och utbytbarehetens estetik. Stockholm/Stehag: Symposium.
- Shove, Elisabeth 2004: Comfort, Cleanliness and Convenience. The Social Organization of Normality.
- Thompson, Michael 1979: *Rubbish Theory: The Creation and Destruction of Value*. London: Oxford UP.
- Vinberg, Anna-Maria (u å). "Lövestad – ett skåniskt stationssamhälle". 80-poängsuppsats, Etnologiska institutionen, Lund.

